

О.Бурова

ПОСЕЛЕНСЬКА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Одним із основних наслідків процесу урбанізації в Україні стали прогресуючі відмінності між містом і селом. Водночас цей процес породив відмінності у життєдіяльності мешканців великих і малих міст. Матеріальний рівень життя, доступ до освіти, можливості у професійній реалізації, дозвілля – всі ці об'єктивні умови життєвого комфорту зростають з розміром населеного пункту. Однак поряд із цим суб'єктивні виміри життєвого комфорту мешканців різних населених пунктів часто можуть не відрізнятися або ж за окремими показниками подеколи сприймаються більш негативно, ніж серед жителів інших населених пунктів. Тому метою цієї статті є порівняльний аналіз поселенських відмінностей об'єктивних та суб'єктивних аспектів життєдіяльності населення України. Для цього можна скористатися наявною в масиві даних соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України порядковою шкалою, яка детальніше відображає чисельність мешканців населених пунктів.

Якщо взяти до уваги середній розмір заробітної платні (стипендії, пенсії) та сукупний дохід на одного члена сім'ї, то можна побачити, що доходи сільських мешканців суттєво відрізняються від доходів городян (*табл. 1*). Якщо ж аналізувати відмінності у доходах від величини міст, то показовим є вирізнення найбільших міст – мільйонників, жителі яких суттєво випереджають у доходах мешканців інших міст. Однак не можна говорити про існування суттєвого лінійного зв'язку між показником чисельності мешканців міст та рівнем доходів: у деяких випадках заробітна платня мешканців малих міст перевищує доходи жителів середніх міст, до того ж сукупний дохід на одного члена

Таблиця 1

**Відмінності в доходах населення України
за типом населеного пункту, 2012 р.**

<i>Тип населеного пункту</i>	<i>Розмір заробітної платні (стипендії, пенсії), грн</i>	<i>Сукупний дохід на одного члена сім'ї, грн</i>
Місто з насел. понад 1 млн осіб	1959,2	2076,5
Від 501 тис. до 1 млн осіб	1717,3	1632,3
Від 251 тис. до 500 тис. осіб	1574,0	1434,3
Від 101 тис. до 250 тис. осіб	1575,5	1393,1
Від 51 тис. до 100 тис. осіб	1597,4	1533,5
Від 21 тис. до 50 тис. осіб	1526,3	1483,4
Менше 20 тис. осіб	1462,0	1264,3
Селище міського типу (СМТ)	1114,2	1095,2
Село	1036,6	1060,3
<i>Загалом по Україні</i>	<i>1420,6</i>	<i>1390,2</i>

сім'ї жителів міст з населенням від 51 тис. до 100 тис. осіб перевищує подібний показник більших міст.

Якщо ж порівняти житло за рівнем комфорту, то чим більший населений пункт – тим більше охоплення осель такими благами, як холодна і гаряча вода, каналізація, центральне опалення та стаціонарний телефон (*табл. 2*). Однак ретельний аналіз свідчить, що така лінійна залежність певною мірою притаманна лише стосовно наявності в оселях гарячої води та центрального опалення. Втім, існують певні особливості по кожному з благ: у містах з населенням від 51 тис. до 100 тис. осіб дещо менша кількість людей має у своєму розпорядженні гарячу воду і каналізацію, ніж мешканці міст з населенням від 21 тис. до 50 тис. осіб. Загалом, слід констатувати, що малі міста і села порівняно з більшими населеними пунктами суттєво відрізняються невисоким доступом до основних комунальних благ. Причому вражають своїми полярними показниками великі міста та села. Лише наявність газової або електроплити не виокремлює особливих відмінностей за типом поселень.

Таблиця 2

**Поселенський розподіл населення України
за рівнем комфорту житла, 2012 р. (%)**

Тип населеного пункту	Чи маєте Ви в квартирі (будинку)...?					
	Холоду води	Гарячу воду	Каналізацію (трубит)	Центральне опалення	Телефон	Газову або електричність
Місто з насел. понад 1 млн осіб	99,6	88,0	97,4	92,7	90,2	97,9
Від 501 тис. до 1 млн осіб	99,3	76,1	95,7	90,6	74,6	96,4
Від 251 тис. до 500 тис. осіб	99,3	71,8	90,2	81,2	72,1	99,3
Від 101 тис. до 250 тис. осіб	98,0	74,5	96,1	72,5	76,5	98,0
Від 51 тис. до 100 тис. осіб	97,0	44,0	87,3	72,9	67,5	92,8
Від 21 тис. до 50 тис. осіб	99,3	54,3	94,2	56,5	66,7	90,6
Менше 20 тис. осіб	96,6	41,4	74,1	36,2	51,7	98,3
Селище міського типу (СМТ)	77,0	48,7	53,3	39,5	52,0	95,4
Село	56,8	29,0	35,0	21,9	41,8	89,5
Загалом по Україні	83,6	53,8	70,5	56,6	61,9	94,1

Мешканці міст-мільйонників, з одного боку, та малих міст і сіл – з другого, різко відрізняються за таким важливим аспектом життєвого комфорту, як доступність будь-якої роботи (табл. 3). Хоча і простежується загальна тенденція – чим менший населений пункт, тим більша проблема знайти будь-яку роботу, все ж виявилось, що у СМТ дещо легше можна знайти будь-яку роботу, ніж містах з населенням менше 20 тис. осіб та селах.

Привабливість місця проживання залежить від криміногенної обстановки. Показовим є зв'язок розміру міста та випадків хуліганства та пограбувань, які трапляються досить часто у населеному пункті: чим більше місто, тим більш криміногенна обстановка (табл. 4). Такий зв'язок загалом відтворює подібні тенденції наслідків урбанізації у країнах Заходу. Особливо відмінними є відповіді мешканців великих та малих міст. Найменш криміногенна ситуація фіксується у селах. Принаймні саме серед мешкан-

Таблиця 3

Розподіл відповідей населення України на запитання
“Чи важко знайти будь-яку роботу у Вашому населеному
пункті?” залежно від розміру міста, 2012 р. (%)

Тип населеного пункту	Чи важко знайти будь-яку роботу у Вашому населеному пункті?		
	Легко	Важко	Не знаю
Місто з насел. понад 1 млн осіб	39,0	35,1	25,9
Від 501 тис. до 1 млн осіб	33,3	30,4	36,2
Від 251 тис. до 500 тис. осіб	20,5	51,9	27,6
Від 101 тис. до 250 тис. осіб	35,4	37,5	27,1
Від 51 тис. до 100 тис. осіб	21,7	62,7	15,7
Від 21 тис. до 50 тис. осіб	19,7	58,4	21,9
Менше 20 тис. осіб	7,0	64,9	28,1
Селище міського типу (СМТ)	14,7	76,0	9,3
Село	9,5	71,4	19,2
Загалом по Україні	19,9	57,9	22,2

Таблиця 4

Поселенський розподіл відповідей населення України на запитання “Наскільки часто трапляються випадки хуліганства та пограбувань у Вашому мікрорайоні (поблизу Вашого будинку)?”, 2012 р. (%)

Тип населеного пункту	Частота випадків хуліганства та пограбувань			
	Трапляються досить часто	Трапляються, але не дуже часто	Практично не трапляються	Не знаю
Місто з насел. понад 1 млн осіб	9,0	41,9	19,2	29,9
Від 501 тис. до 1 млн осіб	18,1	32,6	17,4	31,9
Від 251 тис. до 500 тис. осіб	8,7	38,3	19,2	33,8
Від 101 тис. до 250 тис. осіб	7,8	41,2	19,6	31,4
Від 51 тис. до 100 тис. осіб	5,4	46,4	24,1	24,1
Від 21 тис. до 50 тис. осіб	8,7	45,7	29,0	16,7
Менше 20 тис. осіб	8,6	29,3	22,4	39,7
Селище міського типу (СМТ)	6,0	45,0	31,8	17,2
Село	6,3	36,6	39,4	17,7
Загалом по Україні	8,1	39,5	27,9	24,5

Розділ другий

ців сіл найбільше тих, хто зазначив про відсутність подібних злочинів.

Крім криміногенної обстановки, не менш переконливим аргументом для відчуття привабливості місця проживання є екологічна ситуація. Як очікувалося, великі міста вирізняються найбільш неблагополучною екологічною ситуацією (табл. 5). Однак найгірша екологічна ситуація простежується не в містах-мільйонниках, де 44,0% визнали її неблагополучною, тоді як у містах з населенням від

Таблиця 5

Розподіл оцінок населення України екологічної ситуації у місці проживання залежно від розміру міста, 2012 р. (%)

Тип населеного пункту	Як Ви оцінюєте екологічну ситуацію поселення, в якому Ви живете?		
	Неблагополучна	Важко сказати	Благополучна
Місто з насел. понад 1 млн осіб	44,0	22,2	33,8
Від 501 тис. до 1 млн осіб	60,9	15,2	23,9
Від 251 тис. до 500 тис. осіб	45,4	19,6	35,0
Від 101 тис. до 250 тис. осіб	39,2	15,7	45,1
Від 51 тис. до 100 тис. осіб	43,9	16,3	39,7
Від 21 тис. до 50 тис. осіб	22,5	22,5	55,0
Менше 20 тис. осіб	15,5	27,6	56,9
Селище міського типу	25,7	16,4	57,9
Село	18,2	18,9	62,9
Загалом по Україні	33,0	19,2	47,8

501 тис. до 1 млн осіб таких виявилось 60,9%. Найкраща екологічна ситуація фіксується у селах: серед селян 62,9% визнали екологічну ситуацію як благополучну.

Відсутність життєвого комфорту людини часто можна визначити за її намірами залишити місце проживання. Виявилось, що мешканці міст з населенням від 101 тис. до 250 тис. осіб дещо більше налаштовані на міграцію, ніж мешканці решти міст і сіл (табл. 6).

Бажання виїхати зі свого населеного пункту найменше виявляють мешканці найбільших міст та міст з населен-

Таблиця 6

**Міграційні настанови населення України
залежно від розміру міста, 2012 р.**

Тип населеного пункту	Чи хотіли б Ви виїхати з населеного пункту, де живеєте?		
	Так, хотів би	Важко сказати	Ні
Місто з насел. понад 1 млн осіб	16,7	18,8	64,5
Від 501 тис. до 1 млн осіб	24,6	31,9	43,5
Від 251 тис. до 500 тис. осіб	19,2	19,9	61,0
Від 101 тис. до 250 тис. осіб	29,4	23,5	47,1
Від 51 тис. до 100 тис. осіб	15,7	18,7	65,7
Від 21 тис. до 50 тис. осіб	21,0	21,0	58,0
Менше 20 тис. осіб	19,0	24,1	56,9
Селище міського типу (СМТ)	17,2	23,8	58,9
Село	22,2	17,5	60,3
Загалом по Україні	20,2	20,4	59,4

ням від 51 тис. до 100 тис. осіб, які до того ж вирізняються найвищим показником “осідлості”. Таким чином, незважаючи на істотні відмінності стосовно матеріальних умов проживання у найкрупніших і малих містах (селах) на користь перших, суттєвих відмінностей у бажанні виїхати зі свого населеного пункту залежно від розміру населеного пункту не простежується.

Поряд із об’єктивними показниками життєдіяльності населення в моніторинговому дослідженні існує низка стандартизованих тестових методик, які уможливають проведення точнішого вимірювання соціально-психологічного стану, що має серйозне значення в періоди соціальних трансформацій. Якщо проаналізувати поселенський розподіл соціально-психологічного стану населення України, то менш благополучними в цьому контексті виявилися мешканці найменших населених пунктів (табл. 7).

Однак найгіршими вимірами соціально-психологічного стану вирізняються селища міського типу. Для визначення загального рівня соціального самопочуття населення України прийнято таке групування: значення, нижчі

Таблиця 7

Поселенський розподіл соціально-психологічного стану населення України, 2012 р.

Тип населеного пункту	Соціально-психологічний стан населення України			
	Інтегральний індекс соціального самопочуття ПСС20 (шкала 20–60 балів)	Індекс аномійної деморалізованості (шкала: 0–18 балів)	Сумарний індекс ціннзму (шкала: 0–14 балів)	Індекс приверженості (шкала 20–80 балів)
Місто з насел. понад 1 млн осіб	39,6	12,7	9,9	44,1
Від 501 тис. до 1 млн осіб	38,1	12,4	9,9	45,8
Від 251 тис. до 500 тис. осіб	37,9	13,1	9,9	45,6
Від 101 тис. до 250 тис. осіб	38,0	12,6	9,6	45,0
Від 51 тис. до 100 тис. осіб	37,7	13,8	10,2	46,6
Від 21 тис. до 50 тис. осіб	38,7	13,1	9,9	47,2
Менше 20 тис. осіб	37,8	13,2	9,4	45,5
Селище міського типу	35,1	14,1	10,6	49,7
Село	36,0	13,6	10,1	47,3
Загалом по Україні	37,3	13,3	10,0	46,5

за 37 балів, характеризують низький рівень; 37–43 бали – середній; вище, ніж 43 бали, – високий. Зважаючи на це, найменший показник інтегрального індексу соціального самопочуття зафіксовано серед жителів селищ міського типу – 35,1 бала, тоді загальнонаціональний показник сягає позначки 37,3 бали. Показово, що у містах-мільйонниках цей показник дорівнює 39,6 бала.

Аномійна деморалізованість є психологічною реакцією людей на соціальну ситуацію, коли одну систему норм і цінностей, що об'єднує людей у спільноту, зруйновано, а іншу іще не сформовано. Подібно до попереднього випадку селища міського типу вирізняються найвищим показником індексу аномійної деморалізованості – 14,1 бала, тоді як у найбільших містах він є нижчим майже на два бали.

Якщо ж узяти до уваги індекс тривожності, коли нормальним вважається індекс тривожності від 31 до 46 балів, підвищеним – 47–50 балів, а високим – від 51 до 60 балів, то найбільший його вимір зафіксовано знову ж таки серед мешканців селищ міського типу – 49,7, тоді як у мегаполісах він нижчий аж на п'ять пунктів – 44,1.

Індекс цинізму відтворює міру зневажливого ставлення до загальноприйнятих цінностей. Високий рівень поширеності цинізму може слугувати серйозною перешкодою на шляху формування морально здорової системи цінностей. Виявлено, що найменші населені пункти вирізняються дещо більшим індексом цинізму.

Таким чином, незважаючи на відчутні відмінності у матеріальних умовах серед мешканців великих міст та найменших населених пунктів, суттєвих відмінностей в інших аспектах життєдіяльності, які визначають життєвий комфорт людини, не простежується. Із зростанням розміру населеного пункту зростає забезпеченість матеріальними ресурсами: фіксується збільшення доходу, рівня комфортабельності житла та можливості знайти будь-яку роботу. Однак існують і негативні сторони урбанізації в Україні. Із збільшенням розміру населеного пункту зростає стурбованість екологічною та криміногенною ситуаціями. Цікавим є той факт, що, незважаючи на гірші матеріальні умови, мешканці малих міст та сіл менше прагнуть, ніж жителі міст з населенням від 101 тис. до 250 тис. осіб, виїхати із власних населених пунктів. І все ж результати аналізу поселенської диференціації соціально-психологічних станів населення України свідчать про найкраще становище мешканців мегаполісів і найгірше – жителів сіл і, особливо, селищ міського типу.